

З ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Олександр Яблоновський

●

ЧЕРНІГІВЩИНА

(Переклад з польської, передмова і примітки Ігоря Кондратьєва).

Одним з найвідоміших польських істориків України був професор Краківського університету Олександр Валеріан Яблоновський (1829 — 1911). Він народився у шляхетній родині у с. Гозліні, що в Мазовії, після закінчення гімназії в Білостоку навчався у Київському та Дерптському (нині Тартуському) університетах. Ще за студентських років О. Яблоновський серйозно захопився славістикою. У 1853—1862 рр. він багато подорожував Європою, студював філологію в Берліні, відвідував наукові заклади Лондона та Парижа. Хоча О. Яблоновський не брав безпосередньої участі у польському національно-визвольному повстанні 1863—1864 рр., його було заслано вглиб Росії — до Пензенської губернії. 1868 р. О. Яблоновський повернувся на батьківщину і започаткував власні наукові студії. На сторінках багатотомного археографічного видання «Джерела історичні» він оприлюднив цілий комплекс унікальних джерел з історії України XVI—XVIII ст. Водночас О. Яблоновський публікує у «Словнику географічному» кілька ґрунтовних історико-географічних праць про окремі регіони старої України. Неабияке значення мала побудована на великому документальному матеріалі його монографія з історії Києв-Могилянської академії та узагальнююча праця «Історія Південної Русі до занепаду Речі Посполитої».¹

Історичні симпатії О. Яблоновського, звичайно, були на боці Польщі. Відтак Д. Дорошенко влучно назвав його «істориком польськості» на українських землях.² Зокрема, головну роль у залюдненні українських теренів О. Яблоновський відводив польському уряду, старостам і магнатам, заперечував наявність гострого релігійного протистояння між православними і католиками, відмовляв Хмельниччині у національно-визвольному спрямуванні. Разом з тим, О. Яблоновський казав про себе: «Моє серце поділене між Польщею та Україною». Справді, йому належить неабиякий внесок у вивчення української минувшини. Історик симпатизував українській шляхті, вважаючи її невід'ємною складовою європейської аристократії, висвітлював культурне життя України в контексті загальноєвропейського культурного процесу. Чимало спостережень ученого зберігають свою актуальність і на сьогодні.

Пропонуємо увазі читачів історико-географічний нарис О. Яблоновського «Чернігівщина», що окремим розділом увійшов до його праці

«Україна». Уперше він побачив світ у дванадцятому томі згаданого вище «Словника географічного». 1896 р. цю студію у скороченому вигляді й без зазначення автора було передруковано у червневій книжці відомого часопису «Киевская старина». Згодом О. Яблоновський істотно доповнив нарис новим фактичним матеріалом і вмістив його у третьому томі власного «Зібрання творів» (Варшава, 1911). Йдеться у ньому про події першої половини XVII ст., коли після включення краю до складу Речі Посполитої на його терені було створено Чернігівське воєводство. На підставі польських документів автор намагається з'ясувати особливості колонізації регіону, фіксує наявність кількох сот населених пунктів, що і позараз існують на півночі Лівобережної України. Разом з тим, у тексті згадуються назви багатьох сіл та хуторів, які згодом зникли з карти України. Треба зазначити, що кордони Чернігівського воєводства не співпадають з кордонами сучасної Чернігівської області. Так, Остерське та Любецьке староства на тоді входили до сусідніх воєводств Речі Посполитої.

Текст нарису О. Яблоновського подається за варшавським виданням 1911 р.³ у перекладі українською мовою без будь-яких скорочень із можливим збереженням усіх стилістичних та лексичних особливостей оригіналу.

Джерела та література:

1. Див: Киян О. І. Олександр Яблоновський як дослідник історії України. // Український історичний журнал. — 1994. — № 4. — С. 61—75.
2. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. — К., 1996. — С. 150—151.
3. Яблоновський О. В. Зібрання творів. — Варшава, 1911. — Т. III. — С. 61—79 (польською мовою).

Ця територія, в широкому значенні як князівство Чернігівське з Новгородом-Сіверським, втрачена Литвою наприкінці XV ст., повернулася до складу Речі Посполитої тільки на початку XVII ст. Лише з того часу, після Деулинського перемир'я 1619 р., а остаточно (формально) після Поляновського трактату 1634 р., увійшла вона до інтегрального складу українського Задніпров'я, таким чином доповнюючи його північні окраїни з невизначеними кордонами. Лінія тих кордонів просунулась тепер далі на північ аж до Смоленсько-Стародубського прикордоння і становила межу вже не з Мовковським царством, а, після повернення Смоленська, з Литвою. З цього знову здобутого краю утворено у 1635 р. окреме воєводство, до якого була приєднана водночас і ще не залюднена на початку XVII ст. територія на сході Остерського староства вздовж басейну верхнього Остра та лівих приток Сейму, котра вважалась доти номінально приналежною до Київського воєводства.

Відтак у своєму остаточному вигляді воєводство Чернігівське одержало дещо відмінні від колишніх (за княжої доби) кордони. Справді, на заході примикало воно, як і раніше, передусім до Річицького повіту (котрий було включено до Мінського воєводства), далі до Любецького повіту (обох його староств), нарешті, до північно-східного рубежу задніпровських володінь (с. Навоза) Печерського монастиря. На півдні воно межувало з Остерським староством вздовж лівої притоки Десни р. Смолянки, по її течії, але замість того, щоб рухатись до її витоків і далі перейти на Десну та за Сейм, як це було номінально раніше, новий кордон, після включення новоствореного Ніжинського староства до Чернігівського воєводства, перемістився на річку Остер і повз Плоське болото, що трохи нижче витоків Дівичі (Нового Поток), вирушав

над цією річкою уверх до її верхів'я. Далі південний кордон Чернігівського воєводства йшов уже по вододілу р. Остра та витоків Удаю і Ромно, притоків Сули, аж до Путивльського кордону Московського царства. Східний кордон Чернігівщини, що брав початок на вододілі Ромна з Сеймом, перетинав далі Сейм нижче Путивля і прямував уверх по притоці цієї річки до Левені, впритул до її витоків, а звідти повертав на північ, тримаючись Севського кордону, і, нарешті, під південним рубежем (відданого у 1638 р. сусідам за повернення Гадяча) колишнього Трубецького князівства, виходив на Десну. По правому березі Десни він прямує в західному напрямі, аж до Дніпра, вище витоків Сожа. Тут північний кордон Чернігівського воєводства відмежовує його від Стародубського повіту, включеного до складу Смоленського воєводства. Тримається він, передусім, кордонів сучасних Новгород-Сіверського та Стародубського повітів, потім, перетинаючи Снов, що впадає у Десну, далі, через її дрібні притоки з правого берега, йде до рубежів Річицького повіту і, наштотхнувшись на притоку Сожа Теруху, досягає прикордоння Річицького повіту з Любецьким староством, від рубежу якого ми якраз і почали огляд кордонів.

У таких кордонах перебувала прабатьківщина давніх сіверян, що відтоді становила Чернігівське воєводство, обіймаючи територію близько 500 кв. миль у басейні Десни і займаючи загалом площу понад 1575 кв. миль, від впадіння у неї Смолянки згори, доходячи до витоків Судості, а також приток Десни з правого берега, знову уверх по течії, аж за виток Ірванця, з лівого — Сейму, доходячи до витоків Дівичі (Нового Поток), впритул до самого верхів'я. З точки зору топографічного характеру, це загалом лісові простори, дуже подібні до Київського Полісся, які становлять немовби його продовження за Дніпром. Винятком з цього є, деякою мірою, лише незначна смуга, яка простяглась вздовж лівого берега Сейму, в напрямку кордонів з Київщиною, що набуває значних рис степу. У цілому тут багато водойм — крім численних рік та річечок, зустрічаємо озера та болота.

Створене у 1635 році на території повернутої Сіверщини Чернігівське воєводство було поділене на два повіти: Чернігівський і Новгородський (Сіверський). Перший з них охоплював південно-західну частину воєводства, займаючи площу до 225 кв. миль, другий — південно-східну, понад 275 кв. миль. Лінія їх взаємного розмежування не була чітко окреслена, її головний напрямок, наскільки можна визначити з принагідних джерел, починався з рубежу Стародубського (тобто Смоленського) у місці, де ріка Трубіж впадає з правого боку до Снову, переходив на лівий берег цієї ж річки, перед вододілом Тури та Бречі і басейном правої притоки Десни Убеді, потім між Меною та тією ж Убіддю, після чого спускався на саму Десну, й, переходячи на її лівий берег, йшов далі по вододілу Борзни, з одного боку, та Сейму з Конотопом — з іншого, щоб остаточно зупинитися на рубежі Київського Посулля.

Чернігівщина в цілому, на думку місцевих дослідників її минулого, дісталася Речі Посполитій після тяжких воєн як справжня пустка, повна лісів, посеред яких ховалося декілька містечок, що підтримували витягнуту вздовж Сейму та Десни низку невеликих сторожових острогів. Тут не місце для пояснення причин цього; достатньо зазначити, що всі Поселення, з якими ми познайомимось нижче, виникли, за незначним винятком, уже після Деулинського перемир'я. І нехай нас не бентежить думка, що були потрібні якісь особливі старання по будівництву нових міст, аби протягом 35 років зробити те, що було створено. Власне, ця діяльність була добре відома. Значна частина земель новоздобутого краю була роздана на ленному праві заможним землевласникам та уррдовцям як місцевого походження, так і прийшлим з правого берега Дніпра та більш віддалених коронних воєводств. Необмежена приват-

на власність, «вотчина», лише почала створюватись. Ще під 1646 р. читаємо: «Власність ленна вечиста в Чернігівському воєводстві народженим живучим ця земля предоставлена воїнам, оскільки там зовсім спадкоємних немає». Перше ніж дійдемо до опису географічного розташування маєтностей та волостей, ми повинні передусім попередити, що цей нарис буде ще більш скупим, чим той, що ми змогли дати по відношенню до Наддніпрянщини, оскільки, маємо ще менше архівних матеріалів. Не знаємо жодної люстрації королівських маєтностей цього воєводства, жодного стосовно нього податкового тарифу. Усі наші записи складають виписи з трибунальних актів Чернігівського воєводства, поіменний перепис (єдиний) маєтностей дома Пясочинських, головним чином в актах «Варшавської комісії» 1668 року, деякі уривки з приватних землевласницьких архівів, крім того, ще розрізнені дані у друкованих історичних джерелах як наших, так і російських (особливо у працях О. Лазаревського). Природно, що, як висновок з цього, нам доведеться до деякого часу задовольнятися лише голими назвами без цифрових даних, одночасно запрошуючи дослідників до більш прискіпливого пошуку бажаних джерел.

Топографічне розташування маєтностей і волостей вдається прив'язати головним чином у кожному окремому повіті до річкових басейнів, при одночасному виділенні менших територій чи менших ділянок.

Отож, перш за все, у Чернігівському повіті, починаючи від його північного рубежу, що примикає до Річицького повіту Мінського воєводства, маємо перед собою басейн Снову, правої притоки Десни. Середня його течія з притоками Вербівкою і Смячем, з правого боку, й Турією та Вречем — з лівого, складає **Городенський округ**, що займає площу понад 55 кв. миль. Територія ця, можливо, не стільки безлюдна, скільки майже зовсім невідома. Головним осередком цієї округи була Городня, котру тримали Хваци (Фаши), яким належала і навколишня волость. Знаходилась вона якраз посередині західної частини цього округу, простягаючись вздовж правого берега Снову, над річкою під такою ж назвою, що впадала в Смяч. Чи входили розташовані на Снову Горськ, біля самісінького північного кордону нижче витoku Ваги, а також Смяч на півдні, поблизу витоків річки під такою ж назвою, до складу Городенської волості, ми не знаємо. А от Суличівка, у південно-західному куті округу, біля Любецького кордону, була в руках Грязних, а згодом (з 1630 р.) — Мазапетів. Басейн нижньої течії Снову, з правою його притокою Чебрижем, разом з верхньою течією Березни, котра дещо нижче тече до Десни, створювали **Седнівський округ**, що займав 20 кв. миль. У тому окрузі знаходились Седнів над Сновом з волостю, до якої належав і Тупичів у верхів'ях Чебрижа, що були власністю Паців (або Тризнів); нижче на Снову розташовані Клочків Харленських, Березна, поблизу витоків річки тієї ж назви, Потоцьких.

На південний захід від попереднього розлягався по Десні та її правих притоках Замглаю, Стрижно та Білоусу **округ Чернігівського старства**, що займав близько 25 кв. миль. На жаль, не маємо належної інформації про стан самої столиці воєводства, королівського міста Чернігова, наприкінці першої половини XVII ст. Збереглись відомості, що Чернігів, після руйнації під час захоплення його Горностаєм,¹ залишався цілих дванадцять років невідбудованим. Лише у 1623 році Сигизмунд III надав цьому місту магдебурське право (а як герб — св. Владислава в лицарському лаштунку, що тримав корогву) і одночасно значні земельні маєтки, як поруч, так і подаль, але в межах старства, Чернігів, розташований у вигідному природному положенні (біля впадіння Стрижня у Десну), мав також оборонний замок, незважаючи на монастир домініканців (потім борисоглебська кафедра), привілей фундації якого був згодом стверджений у 1635 році. Вкажемо також

при нагоді, що з точки зору віросповідання Чернігівське воєводство за- лежало не від Києва, а від Смоленська, що сповідував не лише латин- ський обряд, але і грецький, оскільки стара Чернігівська єпархія давно вже занепала, а архієпископство виникло пізніше. Докладного перелі- ку волостей Чернігівського староства не маємо, однак до його округи належали на річці Замглай Велике Село, ближче до витоків, а також Терехівка і Лопатин дещо нижче; на Стрижні — Роїще; на Білоусі — Білоус, Жалвінка та Гушин на нижній течії цієї ріки; ближче до Чер- нігова знаходилась власність домініканців Киїнка. У верхів'ях Білоуса лежали Юріївка, Кошівка; на притоці його Бичалці — Рудка, а також Чортиковщина (Черниччина?), що належала після Петровських Же- чинським. Розташований майже біля витоків Стрижня Сибереж «в ста- ні Колгородному, села Великого та Малого (на Замглаї) і при маєтках Черешкових та ін. і при містечку Рогощан» (Роїще на Стрижні), був. пожалуваний у 1645 році Владиславом IV опісля Велиських Пясочин- ським. На лівому березі Десни лежали Виблі, мабуть замкові, а також Ковчєвка Салтиків. На півдні від волості Чернігівського староства, у басейні Десни та її притоків Козла з правого боку, а також Лебідя з лівого, доходячи до самої Смолянки і Київського кордону (тобто Остер- ського староства), знаходився у межах близько 25 кв. миль **Слабин- ський округ**. Охоплював він переважно маєтності роду Грязних, котрим тут належали м. Слабин, вище витоків Козла; вище на Десні (на пра- вому березі) Шестовиця; на Лебіді Здвиж та Лукашівка; дещо на пів- день — Скорінець біля озера Гребня. Розташовану над рікою Смолин- кою Середницю (Серединку) тримали Іллінські. Розташований на пра- вому березі Десни біля самісінького Остерського (Морівського) кордо- ну Смолин тягнув, скоріше за все, безпосередньо до Чернігівського замку.

На сході від двох вищезгаданих теренів — чернігівського та сла- бинського, лежав по березі Вересочі, притоки Десни, а також по самій Десні від р. Березни, уверх по течії Мени, **округ Вересоцький**, що охо- плював до 35 кв. миль. Більшу частину цього округу складала маєтки Салтиків, котрим тут належали на правому березі Десни Блистанівка на річці Пульці, а можливо, і по сусідству, на р. Домні (притоці Десни) розташоване Стольне; на лівому березі, на самій Десні — Кольчин (Ковчин), вище Овдієвки, котру тримали Оранські, і Салтикова Девиця («Дівичій ґрунт»), відбудована на старому городищі Салтиками; над р. Вересочю, крім усього, «Велика (серед інших) садиба»; далі на схід Британівка в урочищі Стадниця (у подальшому Козаковських), а ще далі, над р. Смолежем, Іллінці і Комарівка. Крім вищезгаданих посе- лень, Салтикам ще належали десь на Десні (із загубленими назвами) «Бочакове селище» та «Озеряни» («Єжечани»), На розташовану нижче м. Вересоч Хибалівку претендував (1660 р.) ніжинський вїйт Васютин- ський. Ще далі, у напрямі до Ніжина, лежала Веркіївка, маєтність Ка- зановських, що складалась з м. Веркіївки, заснованої над р. Богачкою (притокою Вересочі) Веркієм, звідти назва, Кошелівки Великої та Ма- лої, а також Британівки (набута скоріше за все у Салтиків); крім цьо- го, десь поблизу (із загубленими назвами) «Волочневські болота» та «Савинські пасіки».

На схід від нижньої течії Снову (із Слабином) і р. Березни розта- шований Менський округ, що охоплював на території приблизно 40 кв. миль басейн Мени на правому березі Десни, ліворуч від басейну Бере- зи і нижньої течії Борзни. Західну смугу цього округу на обох берегах Десни, займали маєтності Грязних, такі як Ушня на Десні («Ушанські ґрунти»), Дубровка, неподалік від витоків Мени, а також «Чоморов- ський ліс» на річці Дягівка, крім того, Валовиця біля витоків Берези та Степанівка над озером Ворона. Вище на р. Дягівці (притоці Мени) роз-

ташовані Волосківці, власність Салтиків. Більша частина території Менської волості належала Казановським, у котрих її набули Киселі. Входили до її складу містечко Мена над рікою тієї ж назви, вище Киселівка, мабуть, заселена Киселями, Максаки над Десною, де в 1642 році київський каштелян (Адам) заклад монастир ченців, якому пожалував на лівому березі цієї ріки село Холми над Березою; Красностав на Дочі, Ядути на Борзні й далі на схід — Пральники (Прачі), заховані в лісових нетрях, і так званий «Задесенський ключ» чи «Красноставський». Вище Максаків на Десні лежали Куковичі, що, можливо, входили до складу Менської волості.

Біля східного кордону Вересоцького округу, на південь від Менської волості (її задесенського ключа) знаходився у басейні Борзни, доходячи до її витоків і займаючи площу близько 40 кв. миль, **Борзнянський округ**. Центром його було містечко Борзна, закладене новгородським підкоморієм Вишлею. До найбільших поселень тут належали Коношівка нижче містечка Борзни (біля зближення річок Борзни з Дочю), на річці Загорівка — Оленівка і Загорівка, над Плискою — Плиська у володінні Косаківських, раніше — Визгерднів-Яцковичів. У тому ж таки окрузі знаходились Бахмач біля витоків Борзни (Вишневених?), Городище і Доч поблизу витоків Дочі. Біля Красноставського кордону, також на Дочі — Великий Страшів, вірогідно, надбаний Адамом Киселем, коли він його пожалував Максаківському монастирю.

Найбільш висунутий на південь окрай Чернігівського повіту, між теренами, що залишились за Києвом, становив верхній басейн Остра. Тут, починаючи від західного рубежа, до якого примикали Мринська волость чернігівських монахів-домініканців та королівська Носівська, котру тримав в останні часи Адам Кисіль, маємо перед собою **Ніжинське староство**. Ніжин, відбудований на городищі стародавнього Уненежу, над рікою Остром, отримав у 1624 році від Сигизмунда III ділянку землі, навколо якої кордони були позначені таким чином: починались вони біля р. Дівиці, відокремлюючи їх від Носівки, а після перетинання р. Остер, минаючи Плоське болото, рухались до верхів'їв Смолянки, звідки повертали на схід і йшли «суходолом» до Березовської річки, а далі через р. Рибець звертали на південь, йшли поруч з «Печилісом» знову по Остру і спускались на р. Химівку (притоку Кропивки), торкаючись «грунту» Дорогочинського, після чого «через р. Кропивку, мимо Ржавиць і Обсировки», тобто до точки, звідки після злиття двох великих потоків, бігла вже до Остра зміцніла Дівиця (зараз Новий Потік) одним річищем. У наступному (1625) році Ніжин також отримав магдебурське право. Незабаром після пожалування на цій території виникли Володькова Дівиця (пізніше Новий Потік), оселена Володкевичем на річці тієї ж назви, на річці Кропивна — Талалаївка (яку тримали Баковські), Кропивна, Синяки; на Острі, вище Ніжина, Переяслівка з Бурківкою на Рибці, у володінні Синявських, Крути, Кагорлики, Печі (Печіліси), а також Хороше Озеро над ставком тієї ж назви. Поза територією у вищезгаданих кордонах бачимо ще поблизу витоків Остра — Омбиш, володіння Угорницьких, з монастирем черниць, також Івангород на місці Івангородища — Паців; біля витоків Дівиці — «Лосині Глави» (пізніше Лосинівка), пожалувана (40 волок) у 1627 р. королевичем Владиславом IV Малаховським, після яких її опанували Чижі та Вишневські, а у цих останніх, а також Бельковичів, власників другої частини Лосиних Глав, набули Угорницькі і потім записали Омбиському монастирю. До Ніжинського округу, що охоплював тоді як мінімум 35 кв. миль, треба зарахувати і вузький відрізок верхньої течії Удаю, де знаходились Круничполе і Дорошівка Косаківських, які володіли ще по сусідству «грунтами» між Хомою (Хинів) і Кропивною (притока Остра). Дорогинка — «захищене укріплення та укріпленний

замок по правій стороні Удаю» — була надана Краківським Сигизмундом III, Круничполе здобули, вірогідно, пізніше (1638 р.). Що ж до самого Ніжина, то він був наприкінці другої чверті XVII ст. вже доволі значним містом і в ньому був монастир домініканців, привілеї на заснування якого були стверджені ще 1635 року.

Переходячи до Новгородського повіту, ми повинні, перш за все, відзначити, що маємо географічних даних стосовно нього значно більше, ніж щодо Чернігівського повіту. Причина цього зовсім випадкова. Так, дуже значна частина цього повіту, при роздачі землевласникам сіверських пустель для заселення на ленному праві, дісталась впливовій родині Пясочинських (Олександр, аштеляну Київському і старості Новгородському), які, по суті, мали неабиякі заслуги в піднесенні новоздобутого після Деулинського перемир'я краю. Пам'ять про їх старанну працю, а також її фактичні наслідки залишились в архіві цього дому, велика частина якого, на щастя, збереглась. У всякому разі, перш ніж з часом він стане більш доступним, вже зараз відомі копії з конкретних, неабиякого значення документів, що знаходяться у ньому. Між іншим, це копія списку задніпровських маєтностей Пясочинських, надана Варшавській комісії 1668 р., що містить величезний матеріал. Хоча і тут не без недоліків: якраз у цьому списку, створеному у віддалені часи на місцях, при перерахуванні поселень у повітах, чимало їх переплутано, що змушує робити багато правок; надто багато там назв, не лише зниклих, але, можливо, й перекручених. Наведемо усе ж таки і їх, з надією, що спеціальні дослідники Сіверщини цієї епохи, і, перш за все, сучасний голова товариства Нестора Олександр Лазаревський, з часом розтлумачать наші сумніви.

У Новгород-Сіверському повіті огляд тамтешніх волостей почнемо, як і в Чернігівському, з півночі, потім від **округу безпосередньо Новгородського**, котрий якраз найбільш виступає на північ, до Стародубського (Смоленського) кордону та межі повіту. Цей округ охоплює басейн Десни, майже до витоків Судості, заходячи за витокі Малотечі та Шостки, і територію, відокремлену її притоками: зліва Знобівкою, Бичихою та Івотом (у його нижній течії), справа — Смячем; з цього боку проходить він впритул за Ревну, притоку Снову. Охоплює площу майже 80 кв. миль, його центром є сам Новгород над Десною, столиця повіту, відданий відразу після Полянського договору (1634 р.), разом з усім староствотому володіння (?) Пясочинським. Було тут два монастирі: домініканців, заснований відразу після Деулинського перемир'я (1619 р.), але в 1632 році зруйнований сусідами і відновлений лише після 1634 р., а також іезуїтів, збудований Пясочинськими. Привілеї фундації були затверджені: перший у 1635 році, другий — у 1647 році. Давній монастир святого Спаса був зруйнований ще під час облоги Новгорода Самозванцем у 1604 році, після Деулинського перемир'я ченці залишили руїни, маєтності монастиря були віддані католицьким монастирям (головним чином домініканському). Чи надав Сигизмунд III Новгороду магдебурзьке право — упевненості немає. До Новгородської області Пясочинських, немовби «спадково» (хоча вона являла собою староство), належали у цьому окрузі, крім міста Комань, тут же нижче по Десні, Івот на річці Івот, Вирін вище біля витоків р. Торкні, Очкін на Десні, Порохон у верхів'ях Знобівки, а крім цього, Олешкевичі, Страчів, Новосілки, Жорнів і Хараповичі, але мабуть, це хутори, назви яких згодом загубились. Крім цих «спадкових» володінь, знаходились ще в цьому окрузі поселення, що належали до волості, які на ленному праві тримали ті ж таки Пясочинські. Такими були Корки на Десні, нижче Комані, Фаївщини (Фаївка) далі на захід, неподалік на р. Малотечі — Стахурщина, що зберегла пам'ять про осадчого Пясочинських Стахурського. На лівому березі Десни — Зноб (на Знобивці), дещо нижче на

«грунті» Знобівському — Мефодівка, заселена «козаком» Мефодом, Сибілово (вище по тій же Знобівці) і Ромашків; на р. Бичище — Хильчиді Хилькевича, «слуги» Пясочинських; на р. Свіда (притоці Знобівки) заснована Кривоносівка, а на самій Десні, Нижче витоку Шостки — Собоч. Володіли у тому окрузі великими маєтностями і обидва Новгородські монастирі, що виникли переважно на землях, які раніше належали Спаському монастирю і згодом «після Руїни» були повернуті більшою частиною відновленому монастирю. Домотканове та Погрібки, поселення старого походження, селища розташовані одне на правому, а друге на лівому березі Десни, вірогідно, належали домініканцям. Відносно приналежності інших відомих маєтностей духівництву, нічого сказати не можемо. Хіба що Ігнатівка, на Десні, нижче витоку Малотечі, судячи з назви,² була заснована іезуїтами. Здається, що їм належав і увесь басейн Лоски, замикаючи на півдні, правому березі Десни, Новгородський округ, разом з Лоскою (Ланкою?) і Студенкою; їм також належали Берізки. Загалом серед духовних маєтностей до цієї округи належали Горбів, поселення старшого віку (1552), Чулатів, Дегтярівка, Кудлаївка, усі на південь від міста. На лівому березі — Глазів (1620 р.) на річці Бичиха, Олтар дещо нижче, Сверх на річці цієї ж назви. З більш дрібних землеволодінь у цьому окрузі вдається локалізувати на лівому березі Десни Чигин на річці Свіда, заселений С. Драгомиром, і, вірогідно, Жихів, розташований дещо вище; на правому — Юхнів над самою Десною нижче Новгорода і Команя Вронських, Мезин — Солов'івчи Соломіїв, потім Катарських. Нарешті, до цього округу доводиться зарахувати і «Жадівську волость», котру тримали на ленному праві Пясочинські, що лежала у басейні Ревни (Рванниці), притоки Снову. Якраз там знаходяться Жадів, Погорільці та Машів. Але, крім цього, в акті Варшавської комісії 1668 року зустрічаємо належні до «Жадівської волості» Пясочинських дванадцять поселень, можливо, хуторів, із назвами, вірогідно, повністю забутими. Де знаходились ці поселення (оскільки на Смоленському кордоні Стародубщини їх слідів немає), а також як змінилися їхні назви — пояснення цього залишимо місцевим дослідникам і знавцям, задля яких ми згадуємо тут назви цих загадкових поселень. Ось вони: Тотемич, Бучин, Таршиці, Павшенськ, Роятичі, Горбатське, Приборськ, Любеч, Львовщина, Нароби, Мальковщина, Кабецин.

На південний схід від Новгородського округу розлягався на площі понад 60 кв. миль, доходячи до Путивльського прикордоння на р. Клевені (права притока Сейму) і далі за Сейм, **Глухівський округ**. Охоплював він тоді верхню течію Івоту (притоки Десни) разом із Свесою, увесь басейн Есмані (притоки Сейму), та, крім цього, верхів'я Шостки і Реті, приток Десни, його центром був Глухів над річками Есманню та Березою, укріплене місто, відбудоване Пясочинськими на «старосвітському городищі». До Глухівської волості, якою вони володіли на ленному праві, належали у цьому окрузі, крім названого Новим Острогом міста, на р. Клевені на Путивльському кордоні — Сварків, Холзівка, Волокітин; на Есмані, нижче Глухова, — Вікторів та Кочерги; на Ворглі — Зазеки, Воргла та Литвиновичі; на лівому березі Сейму, біля кордону — Хижки та Старики, на правому — Камінь (Митин, Божик), м. Любитов, Новоселки, Озаричі, Заболотов; звідси, дещо на північ, Спаське поле, а на північний схід — Локня (та Погрібки); ближче до Глухова — Слепоров на р. Вербівка, Чартовщина (Чарториґи) на р. Сливці (як і Земляника). У північній смузі округу Глухівської волості Пясочинським належали Вороніж на Осоті (притока Десни), котрий тільки почав заселятися, вище на р. Шостці — Крупець, Локотки, Маків, Сабичев; над Свесою — Княжичі; ближче до Лесс ні — Бочівка. Але крім цих вищезгаданих поселень, знаходимо в переліку (1688)

«Глухівської волості» колишніх маєтностей Пясочинських чимало втрачених назв, таких як Воров, Козицинка, Шулешов, Битовське, Чолгузи, Ричево, Білич, Торговища, Задоровське, Соці, Башурів, Підкамене, Мархово. Крім Пясочинських, мали тут свої володіння, хоча й менші, й інші землевласники, а також монастир новгородських домініканців. Так, Ростопчам належала уся північна окраїна округу на р. Івоті, де ми знаходимо пожалувані їм Владиславом IV маєтності Старий Клим (пізніше Ямпіль) та слобідку Клиньску, на р. Студенці, Кояковичі (?), на цій же річці; крім цього, «пустоші» Хотешин, Городецьке, Глушиця (?); Пустогород на р. Свісі тримали Міхновські, Есмань на річці цієї назви — Ягницькі, Березу на р. Береза — Осинські, Студенек на Клевені — Осолінські. Нижче Глухова, у басейні Есмані. Некроші тримали Богуцькі, Щерби при Вербівці — Піски; Дунаєць, на річці тієї ж назви, належав Лушевським, як і Уздиці на одноіменній річці; Ярославець у верхів'ях Воргли заселили Ярославські; Зімно (Земін) дещо на південний захід тримали Глаговські, котрим також належав Горичев (?). Новгородські домініканці мали тут Бистрик і Тулиголов на р. Реть, Обложки на р. Ракітин, Положки у Вербівці, Уланів над Локтею, а крім цього, на Уланівському «грунті» поселенцями Ястшемпським та Суходольським були засновані Ястрєбщина та Суходольщина.

На захід від Глухівського округу і на південь від Новгородського розлягся на площі понад 40 кв. миль на обох берегах Десни та її притоки Реті, у нижній її течії, **Коропський округ**. Південна частина цього округу, переважно на лівому березі Десни, становила сама Коропська «воласть» (чи відділ Новомлинський), що залишалася у власності Пясочинських. До неї входили, крім міста Коропа на Десні (вірогідно заснованого на місці городища старовинного Хоробру), а також міст Рождественого і Карильська, далі, дещо на південь від басейну Накоту Білка (Білоч ?) у верхів'ях цієї ж річки; Алтинівка — ближче до Сейму; на Десні нижче Коропа Риботін, Сохачі, на південь від них Хрестовщина, на схід від Коропа Добротів. Крім цього, у переліку 1688 р. вказані Напень, Студенець, Ботковське, Чудиново, Безобразово, Коренево та ін., назви яких сьогодні вже не зустрічаємо — зовсім загублені або лише перекручені. На правому березі Десни у цьому окрузі Пясочинські володіли волостю не меншою ніж попередня, котра у переліку 1688 р. — незрозуміло чому — називається «княжицькою» землею. На території цієї волості, що сягає кордону Новгородського округу, знаходимо, починаючи з півночі, Покошичі в басейні Лоски (притоки Десни); на річці Головесна — Ярухи та Кришки; на річці Богачка — м. Понорницю та Вербу; на південь звідти — Рихлівський острів; на півдні Андріївку та Хлопеніки. Крім них, в переліку 1688 р. зустрічаємо ще Липки, Микульщину, острів Опятовський (Обтов ?), Вілоч, Варвинське, Бабанівку, Пруски, поруч Ализаров, Новики, Селим, Биків, що, можливо, зникли. Між вищезгаданими ленними володіннями Пясочинських вище по Десні до Новгородського розташовані дрібніші панські володіння. Так, навпроти Коропа, на правому березі Десни — Блоні (Оболонь), Городище, Савинки, а також дещо північніше Глинне, поруч Будище, що належали Ростопчам, котрі також тримали Клин та ін. у Глухівському окрузі; крім цього, між їхніми маєтностями зустрічаємо ще якісь Тагани. Вище по Десні — Радичів, Солов'їв чи Соломіїв, що тримали також Мезин, а ще вище, під Мезином, Псяревка («Псаровщина») Петриковських, котрим також належали Хорошки (?). На лі-

вому березі, йдучи від Коропа уверх на самій Десні, спочатку місто чи містечко Райгородок Зеленських; далі в басейні Реті місто Кролевець («державна область») на річці Свідна заселений С. Вишлею. Нижче цього поселення, ціла волость належала Вишлям, котру складали Ретинди, Оботів, Погорілівка, по лівому березі Реті, на р. Осоті — Лучники, Чапліївка і Клишки, землі яких сягали Новгородського округу.

Західну частину Новгородського повіту становив **Сосницький округ**, що охоплював увесь басейн Убеді на правому березі Десни, та нижню течію Сейму та Накоту — на лівому, і займав площу понад 40 кв. миль. Сама Сосницька «волость» знаходилась у власності Пясочинських. До неї належали на правому березі Десни місто Сосниця, неподалік від верхів'їв Убеді, дещо вище — Лави, ще вище (на самій Убеді) — Рудня, нижче Богданова «над Песлой» — Устя. (Мале), над Десною ще Якличі Нижні та Верхні, Зменів та Конятин. На лівому березі Десни — м. Устя (Велике), вище м. Нові Млини; над Сеймом — Пекарів і Пекарівська слобода, а також Кастурів Старий та Кастурівська слобода; над Десною, вище витоку Накоту, Снятинці, на південь від Нових Млинів — Головенька (Голоневська?). Крім того, зустрічаємо у переліку маєтностей Пясочинських 1688 року біля Сосниці Красносільці, Зродки, Іваничі, Босуров, Микулін, Вовки; біля Нових Млинів — Медвідки, Верекі, Тековиця, Хориця, Склоковщина, Терebinськ, Османь, Занепаде, Лепки, з цих назв, можливо, не одна змінена до невпізнанності. З духовних маєтностей у цьому окрузі знаємо лише Сосницьке-Спаське, колишню власність Спаського монастиря в Новгороді, після його занепаду скоріше власність тамтешніх домініканців, ніж іезуїтів. Між меншими панськими володіннями зустрічаємо Козленичі на Убеді («Козленицька Буда») Осухевських, потім (1646 р.) Київських, а також Шабалинів, на лівому березі Десни, вище Накоту Пенських.

Південну частину Новгородського повіту становив **Батуринський округ**. Займав він в основному лівий берег Сейму з його притоками Накатилівкою та Єзучем і був затиснутий між кордонами Путивльським (Московським), Роменським (Київським) та Ніжинським (Чернігівським); площа не перевищувала 25 кв. миль. Тому і складався він лише з двох волостей — Батуринської і Конотопської, що виникли на «пустелі», пожалуваній (після 1634 року) Владиславом IV канцлеру Є. Осолінському, і котрі надалі перейшли через його доньок: перша волость — Любомирським, друга — Калиновським. Батурин сам дещо раніше, до пожалування Осолінському, був заснований (в 1625 р.) за дорученням Сигизмунда III. Виконав це М. Стахурський, уповноважений О. Пясочинського, старости Новгородського, якому за обов'язками належало заселяти новоздобуті «пустелі». Свою назву «Батурин» місто отримало, скоріше за все, від урочища схожої назви на р. Сейм, ця назва згадувала якогось Батура. Прізвище досить поширене у тюркському світі, а у цьому випадку, можливо, це ім'я якогось «севрюка».³ Наполягаємо на цьому тим сильніше, адже і сьогодні чути дуже розповсюджену, хоча і недоречну легенду, буцімто король Стефан Баторій заснував це місто і призначив його для резиденції гетьмана Війська Запорозького. Цю легенду якщо не створив, то дуже високо підняв автор відомого малоросійського памфлету — «Історії Русів», який довго сприймали всерйоз. До Батуринської волості належали поселення Обмочів, дещо нижче міста по Сейму; на півдні по дрібних притоках його — Тростянка, Пальчики, Міченки та Красне. До Конотопської — окрім м. Конотопа, котрий значно пізніше Батурина (опісля 1634 року) виник над рікою Язучею, лише Попівка на р. Кокатилівці та Устянка (?), а можливо, і Сосновськ, закладений конотопським підстаростою Соснов-

ським поблизу городища старовинної Тарговиці. На завершення вищевикладеного огляду додамо, що при нестачі даних, які стосувалися залюднення населених пунктів Чернігівського воеводства у ту добу, для декотрих з них є цифри димів і таке інше із близького року (1654) наступної половини XVII ст., але ці цифри виникли внаслідок «перепису», проведеного новою владою як статистичне виявлення зміненого вже після вибуху 1648 р. колишнього стану справ.

ПРИМІТКИ

1. Горностаї зруйнував Чернігів взимку 1610 року.
2. Святий Ігнатій — засновник ордену ієзуїтів.
3. О. Яблоновський ототожнюючі назви «севрюків» і «сіверян», називає «севрюками» місцеве населення, яке опісля монголо-татарської навали сховалось у лісах, де займалось мисливством та рибальством (вони ж «бродники» та ін.).

